

KE VZNIKU A ÚKOLŮM ČESKOSLOVENSKÉ ZAHRA NIČNÍ POLITIKY A K METODÁM A CHARAKTERU ČESKOSLOVENSKÉ DIPLOMACIE

Alena Gajanová

V roce 1918 vzniká samostatný československý stát. Tato pro naše národy nesmírně významná historická událost nebyla ovšem žádným izolovaným jevem. Byla součástí totálního rozpadu staré středoevropské mocenské struktury — rakousko-uherské monarchie — která byla na základě jednak válečných událostí, jednak desintegračního vývoje jednotlivých národů uvnitř říše úplně rozbita. Ve střední Evropě byla pak — v důsledku nových mocenských poměrů — vytvořena struktura nová, jejíž součástí byl také československý stát.

Tyto mocenské přesuny vytvořily ve střední Evropě zcela novou situaci. Namísto jedné velké říše, jejíž politika — a byla to zejména v posledních předválečných letech politika výbojná — byla jednoznačně určována vládnoucími skupinami rakousko-uherského mocnářství, stála zde náhle řada malých samostatných států, u nichž se přirozeně ihned projevila rozdílnost zájmů, vzájemně protichůdné aspirace a z nichž každý stál především před naléhavým úkolem zajištění své bezpečnosti, samostatnosti a národní svrchovanosti. Kromě toho je třeba vzít v úvahu základní rozpor nové střední Evropy, že totiž zde byly státy poražené, které byly zaměřeny proti novým poměrům ve střední Evropě, ať již dávaly svůj odpor najevo otevřeně [Maďarsko], nebo nepřímou (Rakousko se svými snahami o připojení k Německu) a státy vítězné, které naopak měly zájem — a v jisté míře to byl základní existenční zájem — na udržení statu quo.

V této kategorii států vítězných stálo také Československo a také před ním ležel základní úkol zabezpečení své nezávislosti. Nebyl to zajisté úkol snadný, zejména pro budoucnost.

Základním určením mezinárodního postavení každého státu je přirozeně jeho geografické postavení a to v případě nového Československa nebylo právě příznivé. ČSR byla spolu s ostatními relativně slabými středoevropskými státy položena mezi velkou a hustě obydlenou říší německou s neobyčejně výhodnou zeměpisnou polohou ve středu Evropy a obrovský kolos Ruska. I když v době vzniku ČSR byly obě tyto velmoci dočasně vyřazeny z politiky — Německo vojenskou porážkou a Rusko v důsledku revoluce — bylo lze očekávat, že v budoucnosti budou jejich síla a vliv obnoveny a československá zahraniční politika se bude musit s touto skutečností vyrovnat. Ani postavení ČSR uprostřed nové střední Evropy nebylo bez velmi vážných problémů. Jeho oba jižní sousedé patřili k státům poraženým a Maďarsko vyvíjelo rozsáhlou revizionistickou

aktivitu. Severní soused — Polsko — patřilo sice k státům vítězným, ale mezi oběma zeměmi se velmi záhy rozvinula řada sporů, jednak územních, jednak politických. Mladý československý stát byl tudíž od počátku ve velmi nesnadné mezinárodní pozici.

Tato situace Československé republiky byla danou skutečností, z níž byla bezpodmínečně nucena vycházet československá zahraniční politika. A snad by bylo lze nalézt souvislost mezi její mimořádnou aktivitou a nepříznivými danostmi.

Československá zahraniční politika nezačala ovšem teprve dnem vzniku nového státu. Základním momentem jejího charakteru je právě okolnost, že sám vznik čs. státu, tj. dosažení jeho mezinárodního uznání bylo dílem zahraniční akce českých politiků T. G. Masaryka a E. Beneše a Slováka M. R. Štefánika.

Tvůrcem ideje vytvoření samostatného československého státu byl T. G. Masaryk, který již při vypuknutí války pochopil, že český národ v daném okamžiku dostává příležitost, aby se přihlásil o svou státní samostatnost. Masaryk se proto odhodlal opustit území rakousko-uherské říše, aby se v zahraničí pokusil o dosažení tohoto velkého národního cíle.

Masaryk si byl ovšem již od samého počátku vědom toho, že jeho koncepce, má-li zaujmout politické kruhy na Západě, musí zahrnout širší evropské problémy než jen otázky československé. Proto také přišel se zajímavým a dost originálním pojetím první světové války jako velkého světového boje dvou filosofických koncepcí, dvou politických systémů: theokraticko-monarchistického a byrokratického proti systému demokratickému. Mínil tím boj proti theokratickému a byrokratickému Prusku a Rakousko-Uhersku, ale postavil také otázku zaostalého carského Ruska, ačkoliv bojovalo na straně Dohody, a také otázku zchátralé říše turecké. Smyslem jeho výkladu bylo dokázat, že ve válce šlo o porážku absolutismu, o přeměnu světa na základě moderních politických doktrín. Do této koncepce pak Masaryk včlenil boj za československé národní osvobození.

Masaryk vyjadřoval svůj program v etických kategoriích, ale nicméně jeho skutečný význam směřoval výrazně k praktické politice. Masarykovi šlo o to, aby rozbití Rakousko-Uherska a vytvoření samostatných národních států se stalo součástí válečných cílů Dohody, nebo aby alespoň ukázal dohodovým velmocem výhody, které by z tohoto řešení vzešly jejich vlastním zájmům. Takto referuje Masaryk například o své rozmluvě s Briandem: „U Brianda jsem byl 5. února 1916. Předložil jsem mu mapku Evropy a podal výklad svého názoru na válku; podmínkou rekonstrukce Evropy a skutečného zeslabení Německa, tudíž i jistoty Francie, je rozčlenění Rakouska na přirozené a historicky dané části. Můj výklad byl velmi stručný, takřka jen heslový. Briand má svou dobrou francouzskou hlavu a postřehl jádro věci ihned. A hlavně přejal náš plán a slíbil jej provádět... Výklad, jak se říká, uhodil nejen v Paříži, ale i v ostatních spojeneckých zemích; nepřepínám, pravím-li, že Dohoda naším programem rozčlenění Rakouska dostala program pozitivní — nestačilo centrální mocnosti porazit a finančně a jinak je potrestat. Východní Evropa a Evropa vůbec musela být reorganizována.“¹⁾

To byly ovšem jen začátky úspěchu, který se mohl každým okamžikem, v důsledku naprosté závislosti na válečných i diplomatických událostech stojících zcela mimo Masarykův dosah, proměnit v naprosté fiasko. Akce české zahra-

¹⁾ T. G. Masaryk, *Světová revoluce*, Čin a Orbis, Praha 1930, str. 103—104.

niční skupiny stála až do konce války jen na hranici svého uskutečnění. To však nemění nic na její promyšlenosti ani na odvaze jejích tvůrců.

Masaryk nevytvořil jen koncepci československého státu, ale podílel se sám bezprostředně spolu se svými dvěma spolupracovníky Štefánikem a Benešem na jejím uskutečnění. Tito tři mužové byli politickými vůdci státu, který ovšem dosud neexistoval, a zároveň jeho diplomaty. Také tento rys se v budoucnosti výrazně promítl do struktury československé zahraniční politiky.

V praktickém provádění svého programu projevil politikové zahraniční skupiny velkou obratnost. Po vytvoření základních organizačních předpokladů a ustavení Národní rady rozvinuli zejména rozsáhlou činnost propagační, což zajisté nebyl úkol snadný. V této práci sehrálo významnou roli Masarykovo rozsáhlé vzdělání, kulturní rozhled a všestranná informovanost. Masaryk představoval svou dosavadní veřejnou činností i svým praktickým životním postojem výraznou osobnost, která mohla vzbudit zájem v zahraničních kruzích. Nebyl ostatně neznám, i když patřil k málo známému národu. Sám o tom píše: „Mně osobně prospívala celá má minulost; z nedávné doby můj boj s Aehrenthalem a práce pro Jihoslovany vůbec, pak moje ruská kniha, protože se problém Ruska vyvíjel stále akutněji. Kniha *Rusko a Evropa* byla známa mnohým v německém vydání; za války byl pořízen anglický překlad, kniha však vyšla opožděně 1919 pod názvem „The Spirit of Russia“. Také se vědělo na příklad o hilsneriadě.“²⁾

Představitelé Národní rady se dovedli učinit užitečnými politickým dohodovým kruhům svou zpravodajskou činností a všeobecnou informovaností o situaci v Rakousko-Uhersku i v jiných zemích. Podařilo se jim vytvořit československé dobrovolnické vojenské sbory, které dosáhly několikrát výrazných vojenských úspěchů. Rozvinuli činnost v českých zahraničních koloniích, získali pro svou věc řadu významných politických činitelů. Dovedli se sami osobně dobře orientovat ve složité světové situaci a předvídat různé alternativy dalšího vývoje — což se zdá dnes — představíme-li si dnešní štáby poradců a informátorů, které má každý politik, a těžké omyly světových rozvědek — skoro nepochopitelné.

Nemám zde v úmyslu popisovat veškerý rozsah činnosti Masarykovy skupiny za hranicemi. Chci poukázat jen na to, že celá akce — bez ohledu na její možný neúspěch, nezávislý na subjektivních činitelích — byla dílem velké tvůrčí iniciativy, mimořádné odvahy a podivuhodné vytrvalosti. Masaryk, Beneš a Štefánik se svou činností na mezinárodním fóru během války rozhodně plně kvalifikovali na přední vůdce budoucího československého státu a zejména jeho zahraniční politiky. Získali zkušenosti, znalosti a světovou orientaci, kterou zdaleka neměl žádný jiný český a slovenský politik. Dosáhli také osobního uznání u dohodových činitelů, jistý, i když podmíněný mandát k vedení politiky nového československého státu. Rozhodující byla ovšem situace doma. Teprve v okamžiku, kdy se československý stát stal skutkem, mohla přijít činnost Masarykovy skupiny k definitivnímu uplatnění. Také teprve nyní došlo k definitivnímu souhlasu Dohody s rozbitím staré habsburské říše. Některé kruhy na západě váhaly vlastně až do poslední chvíle. Když se však Rakousko vskutku začalo rozpadat, vytvořila se sama sebou taková situace, že se mohlo a dokonce muselo uskutečnit to, co bylo připraveno, protože nic jiného připraveno nebylo. Byl to rozhodně velký úspěch. Československá politika mohla nyní využít svého předstihu, který jí přinášel i značné výhody pro budoucnost.

2) Tamtéž, str. 94.

Rozhodně lze říci, že počátky československé zahraniční politiky, první kroky československé diplomacie — sahající do doby, kdy československý stát ve skutečnosti neexistoval, byly šťastným začátkem nové éry českého a slovenského samostatného života (i když slovenská otázka tvořila vlastní problém) a staly se také zdrojem nadějí do budoucnosti. Zásluhy Masaryka, Beneše a Štefánika o vznik nového státu byly uznány všemi společenskými vrstvami. Masaryk byl jednomyslně a za naprostého obecného souhlasu zvolen prezidentem a stal se prvním vůdcem národa, svou autoritou daleko převyšující ostatní politiky, a zůstal jím až do konce svého života. Beneš se stal ministrem zahraničí a podržel tuto funkci až do své volby druhým prezidentem republiky. Štefánikova úloha se v důsledku jeho tragické smrti na půdě nového státu ne-realizovala, zůstal však v povědomí slovenského lidu dosud nejvýznamnějším slovenským politikem.

Rozhodování o zahraničně politických otázkách zůstalo tedy ve struktuře nového státu v rukou Masaryka a Beneše. Tato skutečnost byla pro mladý československý stát nespornou výhodou, neboť tak byla zajištěna kontinuita československé zahraniční politiky a mohla být vytvořena od počátku její pevná linie, která také v podstatě zůstala neotřesená.

Československá zahraničně politická koncepce byla založena na skutečnosti, že ČSR jako stát malý a z hlediska mocensko-vojenského relativně slabý se nemůže v případném konfliktu opřít o svou vlastní sílu, a že proto jeho samostatná existence je do velké míry závislá na celkovém evropském nebo i světovém vývoji. Za prvořadé obecné podmínky bylo proto považováno zachování statu quo, zachování míru a zachování demokracie v Evropě.

Z tohoto postoje vyplývala především československá podpora autority Společnosti národů. Ministr Beneš patřil k nejhrolivějším obráncům ženevské instituce. Účastnil se ve velkém rozsahu jejich prací a měl značný podíl na vypracování návrhu tzv. ženevského protokolu z roku 1924, který měl posílit úlohu SN. Beneš zde obhajoval tři hlavní zásady — bezpečnost, odzbrojení, arbitráž — jimiž by bylo možno zajistit mírové soužití národů. Zejména zásadu povinné arbitráže, tj. aby všechny spory povahy právní i politické musily být řešeny smířčím nebo rozhodčím řízením, pokládal za důležitou k zajištění ochrany zejména malých národů, ale i za všeobecně významný nástroj míru. Svou neobyčejně aktivní činností na půdě Společnosti národů vědomě usiloval — nehledíme-li k osobní stránce věci, kde jistě hrála svou roli i osobní ctižádost — o vřazení československého státu do spolurozhodování o evropských otázkách. Posílení autority SN by bylo pro ČSR znamenalo posílení možnosti dovolat se v případě nebezpečí mezinárodní ochrany a pomoci. Na půdě SN mohla československá vláda setrvávat na Masarykově tezi „československá otázka je otázkou světovou“ a dokazovat, že nezávislost Československa je v zájmu celé Evropy. Byla to politika demokratické obrany před možnou a vždy hrozící akcí „z pozice síly“, politika, pro kterou byli českoslovenští představitelé nenáviděni všemi evropskými diktátory.

Přes všechny snahy o maximální posílení autority SN si ovšem českoslovenští činitelé byli vědomi, že Společnost národů není a se vši pravděpodobností se nestane tím, čím by měla být z hlediska potřeb a zájmů malých národů. Nemohli proto ignorovat vlastní obranné svazky proti konkrétnímu nebezpečí.

Nejsilnější soused ČSR, Německo, byl po prohrané válce zbaven útočných možností a československá zahraniční politika usilovala ve vztahu k němu o dosažení klidného, korektního poměru. Mezi oběma státy až do Hitlerova

nástupu také nikdy nedošlo k přímému konfliktu. Přátelské vztahy mezi oběma národy ovšem navázány nebyly a ani za dané konstelace navázány být nemohly. K tomu bylo Československo pro Německo příliš malým partnerem a poměr obou států byl závislý na poměru Francie k Německu. S Německem uzavřelo ČSR pouze arbitrážní smlouvu v roce 1925 v souvislosti s locarnskými úmluvami.

Podstatně přátelštější byly vztahy k Rakousku, které se po podepsání mírové smlouvy vskutku vzdalo revizionistických nároků. S Rakouskem uzavřela ČSR smlouvu o vzájemných zárukách hranic a o neutralitě v případě napadení jednoho z partnerů.

Skutečné nebezpečí pro ČSR představovalo však ve střední Evropě Maďarsko, které založilo celou svou politiku na odporu proti trianonské mírové smlouvě, na zvrácení statu quo ve střední Evropě s cílem obnovy bývalé svatoštěpánské říše. Proti těmto nárokům horthyovského Maďarska, které ohrožovaly také územní celistvost Rumunska a Jugoslávie, vznikl spojenecký svazek Malé dohody, který představoval základ československé obranné politiky. Malá dohoda byla především dílem ministra zahraničí Beneše, který se snažil vytvořit ze tří střeoevropských států jakési „mezinárodní společenství“ zvláštního druhu,³⁾ které by uvedlo zahraniční politiky jednotlivých států do takového souladu, že by mohly vystupovat na mezinárodním fóru, zejména ženevském, jako celek. Tuto koncepci Malé dohody se vskutku podařilo v řadě mezinárodních jednáních realizovat, především v četných konfliktech s Maďarskem, ale také v jiných otázkách evropské politiky a při řešení problémů reparačních.

Do rámce československé střeoevropské politiky spadá zejména také úsilí ČSR o reorganizaci střední Evropy. Československá vláda odmítala jakékoliv pokusy o obnovu dunajské monarchie i návrhy federalizační. Byla si však vědoma nutnosti nového sjednocení Evropy a vypracovala svůj vlastní program, založený na hospodářských smlouvách. Četné pokusy v tomto směru, stejně jako pozdější návrh Dunajského plánu však skončily neúspěšně.

V roce 1924 byla podepsána československo-francouzská alianční smlouva, která ovšem byla vynucena ze strany Francie. O poměru Československa k Francii bylo v období první republiky napsáno mnoho oslavných projevů. Spojenectví s Francií bylo přímo součástí československé státní ideologie. Vyplývalo to ze skutečnosti, že v průběhu války byla Francie první velmocí, která podpořila Masarykovu zahraniční skupinu, neboť francouzská vláda rozpoznala strategické výhody, které jí mohou plynout z rozbití rakousko-uherské říše a vytvoření spojeneckého svazku na východní hranici Německa. Mezi Francií a ČSR se tak vytvořil „ochranitelský“ poměr velmocí vůči malému státu, ve kterém vždy platí daň slabší partner. Francie usilovala o co nejužší vojenskou spolupráci, zejména v prvých poválečných letech, kdy byla v trvalých konfliktech s Německem. Československo, které bylo tehdy mnohem více absorbováno maďarským nebezpečím, nemělo zájem na zhoršování poměru k Německu a vyhýbalo se přímým vojenským závazkům. Uzavření alianční smlouvy bylo tedy jakýmsi neochotou mezi francouzskými vojenskými požadavky a československou neochotou k uzavření jakékoliv smlouvy vůbec.

Snahám francouzského militarismu o podrobení si Československa pro své zájmy se stavěl na odpor zejména Masaryk, který ve skutečnosti přijal nejužší

³⁾ H. Ripka, *Republika československá v mezinárodní politice*. Idea československého státu, Národní rada československá 1936, str. 339.

spojenectví s Francií spíše z nutnosti. Jeho původní plány byly zaměřeny ke Spojeným státům, které přijaly do svého programu hesla o osvobození malých národů a které svým protimonarchistickým postojem mohly představovat spolehlivého garanta proti pokusům Habsburků i jejich vyhnaných monarchů o obnovu podunajské říše.

Vnitřní rozpory československo-francouzských vztahů zůstávaly před tehdejšími současníky v hluboké skrytosti. Beneš se pečlivě snažil, aby neproniklo na veřejnost nic, co by nějakým způsobem narušilo navenek neobyčejně okázale projevované přátelství k Francii, které bylo ostatně ze strany české a slovenské veřejnosti pocífováno s velkou upřímností. Obyvatelstvo Československa bylo silně přitahováno „velkou západní demokracií“, spojenectví s ní považovalo za skutečnou výsadu a spojovalo s ní — a nikoliv neprávem — dosažení své národní svobody. Oficiální státní politika pak záměrně a velmi vehementně podporovala reorientaci od dosavadních vlivů německých a rakouských směrem na západ.

Československo rovněž velmi usilovalo o sblížení s Velkou Británií. Na nějakou smlouvu nebo přímou garancii s touto ostrovní říší nemohla československá vláda samozřejmě ani pomýšlet — Británie neměla ve středoevropské oblasti žádné bezprostřední zájmy a rozhodně odmítala převzít zde jakékoliv smluvní záruky — snažila se tedy, alespoň pokud jí síly stačily, přispět k udržení *entente cordiale* mezi Francií a Británií. Beneš, který se snažil vždy manévrovat mezi oběma velmocemi a nedostat se jednoznačně pod francouzský vliv, vedl své politické tahy vždy tím způsobem, aby obě velmoci sblížil a rozpory mezi nimi smiřoval. Považoval udržení francouzsko-britského svazku za základní, nejdůležitější a vlastně jedinou garancii poválečné Evropy a udržení statu quo.

Obdiv k Anglii byl v československé veřejnosti snad ještě větší než k Francii. Anglie představovala pro obyvatele střední Evropy vznešenost téměř nedostupnou. Proniknout do britské společnosti představovalo v kruzích československé buržoazie maximum dosažitelného. O propagaci anglické kultury, zejména literatury, se staral přímo T. G. Masaryk, který měl velmi blízko — už vzhledem ke svým rodinným vztahům — k anglosaskému světu. Dával výrazně přednost anglické kultuře před francouzskou, vyhovoval mu zejména puritanismus anglické literatury. O svém obdivu k anglosaskému světu se vyslovuje ve Světové revoluci těmito slovy: „Pokládám anglickou kulturu za nejpokročilejší, a co jsem právě ve válce mohl stopovat, za nejhumánnější; tím neříkám, že Angličané jsou sami andělé. Anglo-saská kultura, a to platí také o Americce, formulovala humanitní ideály nejpečlivěji v teorii a v míře větší než jiní národové je prakticky prováděla.“

To bylo vidět z názorů na válku a z vedení války. O anglického vojáka je lépe postaráno než v armádách jiných a lépe se s ním zachází; zejména vojenské zdravotnictví a služba sanitní je dobrá; připouštěly se důvody proti válce náboženským a mravním odpůrcům válčení dost liberálně. Angličané podávali spolehlivé zprávy o válce a nepotlačovali ani úsudku nepřátel!⁴⁾

Probritská orientace v politických i kulturních otázkách dosáhla v našich zemích rovněž značného rozšíření. Francie a Anglie představovaly v povědomí některých kruhů tehdejší společnosti téměř dvě modly.

Kromě vděčnosti, která byla pocífována vůči oběma zemím za pomoc v ná-

4) T. G. Masaryk, cit. d., str. 123—124.

rodně osvobozeneckém boji, tkvěly kořeny tohoto zvláštního vztahu v úporné snaze velké části Čechů a Slováků, a to nejen příslušníků buržoazie, ale i středních vrstev, patřících k národu po staletí potlačovanému a drženému jen na periférii velkého světa, vymanit se z provincialismu, z malých poměrů a především z oblasti, které se již říkalo, zejména v německé terminologii, Východ,⁵⁾ a přimknout se k světu, který byl považován za civilizovanější, kulturnější, poskytlující rozsáhlejší možnosti životnímu rozletu, než to bylo možné v rámci Rakousko-Uherska.

Jest ovšem hluboký rozdíl mezi pojmem civilizace a kultura a tím, co se nazývá velkou politikou. Civilizace a kultura zemí vzniká namáhavou prací mnoha generací, je dílem úsilí velkých intelektů a tvůrčí fantazie i prostých obyvatel země. Velká politika se odehrává výhradně v oblasti moci, která bezpodmínečně strukturuje svět a téměř všechny jeho oblasti podle svých potřeb a která je strašným a základním osudem lidstva.

Jemný britský gentleman, který si tak příjemně žije ve svém dokonalém domově a nedopouští se ničeho zlého nebo nízkého, jako by ani nebyl týž pán, který v parlamentě, v bance nebo na Downing Street přepočítává osudy národů na kurs britských liber.

Náhlá proměna jednoho tohoto světa v druhý může způsobit šok. Ne pro dotyčného gentlemana, ale pro národ, který snad právě pomohl udržet kurs libry.

Takový šok zažilo Československo v Mnichově. Tehdy nastal konec iluzí. Francie a Anglie se staly náhle velmi vzdálenými zeměmi. A Československo tvrdě pocítilo, že je přes všechny své snahy zatlačeno na Východ. Dokazoval to nejenom německý Drang nach Osten, ale i postupná mentální proměna jeho obyvatelstva. Výsledky politiky západních civilizací vůči Východu jsou ovšem opačné, než bylo původně zamýšleno. V roce 1938 bylo opuštěno západně orientované Československo. Tento krok ale ve svých konečných důsledcích vedl k tomu, že tak opovrhovaný Východ posunul v roce 1954 hranici svého politického i vojenského vlivu až k Braniborské bráně.

Třetí evropskou vítěznou velmocí byla Itálie, která rovněž patřila k zemím, jež podporily československý zahraniční odboj. Jistou překladu mezi Itálií a ČSR tvořilo však již od počátku trvalé napětí Itálie s Jugoslávií, která byla nejvýznamnějším spojencem ČSR. Po nástupu Mussoliniho se pak vztahy obou zemí začaly zhoršovat, přestože v roce 1924 byl podepsán v Římě pakt o srdečné spolupráci. Mussolini, který nastolil v italské zahraniční politice výrazně agresivní kurs, podporoval maďarský revizionismus, zaměřený proti Československu. Překážkou klidných vztahů byly také rozdílné režimy v obou zemích. Mussolini se pokoušel prostřednictvím českých fašistů zasahovat do vnitropolitického vývoje v ČSR, zejména v akcích pravice proti Benešovi.

V českých politických kruzích se k fašistické Itálii stavěla příznivě především krajní pravice, zejména národní demokracie a Gajdova fašistická strana. Avšak také některé kruhy, inklinující ke katolicismu, viděly v italském korpo-

⁵⁾ Československo se tehdy nechtělo počítat k Východu a nalézalo východisko v kulturní příslušnosti. Masaryk píše: „Rozsah Střední Evropy se určuje nestejně; jedni k ní počítají celé Německo a tedy i Švýcarsko a Itálii; jestliže se pojem Střední Evropy určí nejen zeměpisně, nýbrž i kulturně, pak Německo se Švýcarsy a Itálií připadají k Evropě Západní. Ale i Čechy a Rakousko spadají kulturně k Západu. Kulturně Západ a Východ se dělí tak, že k Východu připadá bývalé Rusko, Halič a Uhry, Rumunsko a Balkán.“ (T. G. Masaryk, cit. d., str. 502.)

rativismu vhodné řešení krizové situace, v níž se ocital v některých zemích demokratický režim. Celkem však základna pro pronikání italského vlivu do ČSR zůstávala úzká.

Svou bezpečnostní soustavu dovršila Československá republika v letech 1934 — 1935, kdy konečně došlo k normalizaci československo-sovětských vztahů a po roce k uzavření smlouvy o vzájemné pomoci, kterou se oba státy zavázaly, že si v případě napadení poskytnou vzájemně pomoc, poskytnou-li pomoc také Francie. To bylo v době, kdy nebezpečí německého imperialismu se stávalo již velmi akutní a hitlerovský režim vskrytu připravoval ozbrojený útok.

Uzavření smlouvy s SSSR a navázání konkrétní spolupráce bylo událostí neobyčejně významnou. Příslib vojenské pomoci od velkého východního souseda, který byl ještě nadto z velké části státem slovanským — i když oba státy naprosto odmítaly jakékoliv snahy panslavistické — představoval pro ohrožené Československo základní jistotu, že bude s to postavit se v případě útoku na účinnou obranu své nezávislosti a územní celistvosti.

Sblížení se Sovětským Svazem vzbudilo v ČSR velký ohlas. Českoslovenští komunisté útočili již mnoho let proti politice vlády vůči Sovětskému Svazu a vedli boj za jeho uznání. Navázání spolupráce a smluvních kontaktů mezi ČSR a SSSR poněkud zmírnilo dosavadní ostře opoziční postoj KSČ vůči vládě, což přispělo k uskutečňování národní jednoty proti fašistickému nebezpečí.

Ovšem i další skupiny národa, zejména dělnictvo, inteligence a střední vrstvy, přijímaly spojenectví s nadšením. V interviewu s dopisovatelem moskevské Pravdy prohlásil dne 14. května 1935 ministr Beneš: „Za rychlé a uspokojivé skončení jednání o sovětsko-československém paktu vděčíme energii lidového komisaře Litvinova a vyslance Alexandrovského. Společně s nimi se raduji, že je podepsán dokument tohoto velkého mezinárodního významu. Tuto radost prožívá i celá naše země. Za tři dny dojde v Československu k parlamentním volbám. Celá řada politických stran soupeří a zápasí o různé otázky. Mohu však prohlásit, že 95 % československého národa bez ohledu na stranickou příslušnost s radostí pozdravuje sblížení se Sovětským svazem a podepsanou smlouvu o vzájemné pomoci. Když jsem včera ve velkém předvolebním mítingu před 8000 účastníky prohlásil, že dnes tuto smlouvu podepíší — byly odpovědi dlouhotrvající bouřlivé ovace.“⁶⁾ V ČSR vznikl tehdy neobyčejný zájem o Sovětský svaz a o jeho armádu, ale také o sovětskou kulturu, zejména literaturu a film. Protikomunistická pravice sledovala ovšem prosovětskou politiku s nevráživostí a nedůvěrou, avšak reálné nebezpečí hrozící z Německa přesvědčovalo i četné příslušníky pravicových stran, že bez Sovětského svazu Československo účinnou obranu prostě vybudovat nemůže.

Shrneme-li celkové úkoly československé zahraniční politiky v průběhu let její existence, vidíme, že byly nemalé. Byly to snahy o vybudování a udržení Malé dohody, jednak pro obranu statu quo ve střední Evropě, jednak jako základny pro rekonstrukci nové střední Evropy. Malá dohoda se zároveň bránila, aby se středoevropské národy staly pouhým objektem mezinárodní politiky velmocí. ČSR byla nucena bojovat proti všem plánům obdobným pangermánské *Mittleuropa*, proti snahám Itálie o dosažení hegemonie v Podunají a proti ma-

⁶⁾ MZV, Moskva 1935, *Politické zprávy*.

dárskému revizionismu, proti plánům na obnovu habsburské monarchie i proti snahám anšlusovým. Musila však také obhajovat své vlastní zájmy proti tendencím dohodových velmocí podřídit je zájmům svým.

Československá zahraniční politika přistupovala k řešení všech těchto problémů především pozitivně. Hledala styčné body k navazování kontaktů s druhými státy, postupovala umírněně a nevyvolávala záminky ke konfliktům. Uvědomovala si dobře, že udržení své existence a nezávislosti může dosáhnout jen po mírové cestě a za předpokladu zachování demokratických metod v mezinárodní politice. Svou aktivní účastí ve Společnosti národů usilovala včlenit ČSR do spolurozhodování o mezinárodních otázkách a zároveň se snažila přispět k posílení prestiže ženevské instituce.

Tvůrcem československé zahraniční politiky byl — jak už bylo řečeno — T. G. Masaryk. Je nutno ovšem říci, že jeho původní koncepce, důsledně demokratická a vycházející z úsilí o dosažení rovnoprávného postavení malých národů, narazila brzy na „realitu“ světa mnohem silnějším, než byly možnosti presidenta československého státu. Masaryk ovšem nevytvořil svou koncepci z nějaké naivnosti nebo neznalosti. Postavil ji vědomě jako ideovou zbraň proti politice moci a násilí, tak, aby sloužila právě zájmům malého národa. Byl to morální apel na mocné a silné, podložený ovšem velmi racionálními důvody. Masaryk je si vědom, že velmoci pohlížejí na problémy malých národů s nechutí a netrpělivostí. Nicméně se snaží ukázat, že je také demokratické řešení možné. Píše: „Velkým národům, zejména Angličanům a Američanům, zvyklým měřítkům přímo kontinentálním, v nichž jazykové otázky nemají význam, zdá se být osvobození četných malých národů a vznik menších států obtížnou a nepřijemnou „balkanizací“, politickou a jazykovou. Avšak poměry jsou, jaké právě jsou; jsou dány přírodou a historií; staletým násilím Turecko, Rakousko-Uhersko, Německo a Rusko zjednotily polovinu Evropy, ale právě násilím a mechanicky a tedy jen dočasně; svobodou a demokracií se balkanizace také dá odklidit a lépe.

Problém je, aby národové velcí, ohrožující posud národy malé a zároveň jeden druhého, přistoupily na zásadu, že všichni národové, velcí i malí, jsou rovnoprávnými státními a kulturními individualitami. Vývoj posledních let se nesl směrem, malým národům příznivým. Proti německé nadvládě v Evropě vznikla obranná válka světová; spojenci proklamovali rovnoprávnost malých národů a zejména president Wilson hájil jejich práva pod heslem sebeurčení národů. Podstatu této idee kodifikovaly mírové smlouvy.“⁷⁾

Etický úkol staví Masaryk ovšem i před národ malý; i on je podle něho povinen hledat smysl své existence: „Pokládal jsem naši samostatnost za možnou, jestliže, jak to žádal Havlíček, budeme mravně zachovalí a k obraně své svobody vždy odhodlaní, jestliže budeme mít dost politického rozhledu k rozumné a poctivé politice uvnitř a navenek, získáme-li si v Evropě sympatie, a konečně, bude-li v Evropě posílena demokracie; za všeobecné demokracie potlačování národa národem není možné; demokratická svoboda umožňuje samostatnost i národům malým.“⁸⁾

Masaryk tak koncipoval ve velké šířce cestu a možnosti malých národů k samostatné existenci, jsa si dobře vědom, že jenom zřetel nacionalistický, pouhé

7) T. G. Masaryk, cit. d., str. 502—503.

8) Tamtéž, str. 504.

obhajování nároků Československa by nemohlo v mezinárodní aréně získat dostatečný *raison d'être*.

Masarykova koncepce demokratické zahraniční politiky byla důsledná a zahrnovala také požadavky na vytvoření nového charakteru diplomatického aparátu.

„Demokracie navenek, v politice zahraniční, záleží v přátelském organisování a utužování mezistátnosti a mezinárodnosti, jakož i organisované vše- kulturní součinnosti a dělby práce národů a států. Všeobecná zahraniční politika demokratická znamená všeobecný mír, všeobecnou svobodu. Často se žádá nová diplomacie. Jistě, neboť zděděná diplomacie byla dynastická. Nová diplomacie, reprezentující občanstvo, bude vzdělaná, čestná a nestavovská, sloužící svému státu a národu bez záłudnosti k cizímu státu a národu, bude taktní a diskretní, ale odkrytá. Představa o nutnosti diplomacie chytrácké se přežila; lidé počínají chápat, že v celém stýkání a jednání jednotlivců a států lež je hloupá a že zbytečně komplikuje a zdržuje jednání. Pravda je ve všem, i v politice nejpraktičtější. Starý režim byl světem ilusí a měl proto také ilusivní demokracii.“⁹⁾

Spolutvůrcem a zároveň vykonavatelem československé zahraniční politiky byl dr. E. Beneš, ministr zahraničí. Jemu připadl úkol vybudovat její strukturu v konkrétní podobě. Byla to práce nemalá, avšak byl-li v té době v Československu někdo s to ji zvládnout, byl to právě houževnatý, pracovitý a neúnavný Beneš.

Česká politika neměla dosud žádné zvláštní zahraničně politické zkušenosti. Základy k ní byly položeny vlastně teprve ve válce. Také diplomacie byla bez tradic a bez continuity. Češi se v Rakousko-Uhersku nedostávali do diplomatického aparátu, ten byl vyhrazen šlechtě. Budovalo se tedy vlastně od začátku, což byla ovšem v mnoha směrech velká výhoda. Na rozdíl od jiných zemí, zatížených minulostí, mohly být vypracovány nové metody bez velkých kompromisů a ústupků.

Dalším důsledkem zvláštních okolností, za nichž československá zahraniční politika vznikala, byla skutečnost, že politický činitel na ministerstvu zahraničních věcí rozhodně převažoval svým vlivem diplomatický aparát. Chci tím říci, že ministr zahraničí svůj obor dokonale ovládal a měl ho pevně v ruce. V některých situacích je možno konstatovat, že Beneš pracoval za všechny. Dokazují to i jeho četné rukopisy ve spisových materiálech. Tato věc není rozhodně obvyklá. U stabilizovaných států je tomu spíše tak, že základní linie zahraniční politiky jsou stanoveny a diplomatický aparát zajišťuje jejich kontinuitu, zatímco ministři zahraničí se mění. Změny, které vnášejí do politiky nově nastupující ministři, jsou obvykle mnohem menší, než se zdají, nebo než se ze stranicko-taktických důvodů předstírá. V Československu tomu bylo jinak. Rozhodující postavou byl ministr, který prováděl tu zahraniční politiku, jejíž koncepci pomáhal sám spoluvytvářet.

V tomto smyslu byl budován také diplomatický aparát ministerstva zahraničních věcí. O diplomatickou kariéru byl pochopitelně velký zájem. Benešovi se nabízelí různí politikové s „odbojovými zásluhami“, politické strany žádaly přiměřené zastoupení také v diplomacii. Beneš však tento nátlak rozhodně odmítal. Nechtěl mít na ministerstvu ani zástupce politických stran, ani příliš samostatné osobnosti, zejména ne z jiného politického tábora. Usiloval o vy-

⁹⁾ Tamtéž, str. 535.

tvoření svého vlastního týmu, který by sdílel jeho zahraničně politické koncepce a plnil přesně jeho směrnice a instrukce.

Tento záměr nemohl ovšem realizovat důsledně. Nemohl se docela vyhnout tomu, aby nepřijal do služeb ministerstva některé představitele zahraničního či domácího odboje. Neunikl ani stranickým vlivům, zejména strany agrární. Vyslancem, který zaujímal poměrně velmi samostatné postavení, byl Štefan Osuský, který působil na nejdůležitějším československém vyslanectví — v Paříži. Mezi ním a Benešem bylo vždy vnitřní napětí, i když prozatím víme málo o vnějších konfliktech. Nejvýraznější postavou československé diplomacie byl vyslanec v Londýně Jan Masaryk, který ovšem patřil k těžce mocensko-politické skupině jako Beneš, takže zde skutečné rozpory nevznikaly. Někteří další vyslanci měli blízko ke straně agrární nebo k řediteli Živnobanky dr. Preissovi. Například vyslanec Mastný zasilal zprávy o politické situaci nejen na ministerstvo, ale také Preissovi.

Velkou řadu uchazečů o místo v diplomacii však Beneš odmítl a to mu vneslo v příštích letech řadu nepřijemností. Proti Benešovi bylo v první republice podniknuto velmi mnoho útoků. Pro boj proti němu byly zakládány politické strany (například Stříbrného Liga proti vázaným kandidátkám) i časopisy. Musel podat mnoho soudních žalob a četná vysvětlení. Ve sporu s Karlem Kramářem, který proti němu sepsal obžalovací spis, byl nucen se hájit velmi rozsáhlým elaborátem. Oba materiály byly předloženy „arbitrům“ a Beneš vyšel z rozhodnutí tohoto čestného soudu vítězně. To mu však nijak nepomohlo od nových útoků. Řada lidí se tím živila po celou dobu trvání republiky.

Beneš byl svými odpůrci kritizován za svou zahraniční politiku. Tato kritika byla však tak málo kvalifikovaná, že bylo na první pohled patrné, že jde ve skutečnosti o jeho osobu a hlavně o jeho pozici, a máme-li dnes možnost podívat se do zákulisí jednotlivých konfliktů a afér, vidíme pokaždé na konci řady některého z odmítnutých kandidátů na diplomatickou službu nebo dokonce na funkci ministra zahraničí.

Přes různé potíže a silný nátlak se však Benešovi podařilo vybudovat na ministerstvu velmi kvalitní aparát. Při přijímání pracovních sil se kladl velký důraz na odbornou kvalifikaci, zejména jazykovou. Kdo neovládal perfektně hlavní světové jazyky, nepadal tehdy pro diplomatickou službu v úvahu. Musíme si uvědomit, že v politickém životě nastala po roce 1918 rozsáhlá demokratizace. Pronikl sem ve značné míře lidový živel. Nový stát vytvářel svůj vlastní státní aparát s novými lidmi, vzešlými i ze středních vrstev. Velký tlak nastal v kruzích legionářů, kteří se domáhali míst ve jménu svých zásluh.

Přes tyto tendence přirozené a normální v době velkých společenských převratů nedošlo k vážnému narušení kvalifikačních předpokladů. Na rozdíl od rakousko-uherské monarchie nebyl již lidový původ překážkou diplomatické kariéry, nemohl se však obejít bez příslušné kvalifikace.

Bylo bezpodmínečně nutné, mělo-li Československo jako vlastně teprve začínající stát na mezinárodním fóru vůbec obstát, aby jeho zastupitelské úřady pracovaly co nejkvalitněji. Bylo to o to potřebnější, že československá demokratická, občanská diplomacie musela často soutěžit s diplomacií šlechtickou, zejména maďarskou, která byla na povrch mnohem skvělejší, měla staré tradice a mnoho známostí v aristokratických kruzích západních velmocí. Kvalita a odbornost musela proto nahradit i nedostatek zevního lesku.

Počet zaměstnanců tehdejšího ministerstva zahraničí nebyl velký, zatímco aktivita československé zahraniční politiky byla vskutku mimořádná. Materiály,

keré nám po této bývalé činnosti zbyly — tj. archiv spisové činnosti ministerstva — jsou dnes předmětem obdivu a závisti zahraničních badatelů. Materiály představují především dokonalou jednotu po stránce koncepční i metodické. Nelze přirozeně říci, že všechny zprávy jsou stejné kvality. Tvoří však syntetický celek, z něhož je patrné, že celá tato činnost byla řízena intelektem, cílevědomě směřujícím k cíli a opírajícím se o bezpečně určené zásady.

Dále je třeba vyzdvihnout mimořádně velkou informovanost československého zahraničně politického úřadu. Ministr Beneš — na rozdíl od některých svých partnerů v jiných zemích — věděl vždy přesně, oč jde v různých mezinárodních otázkách. Tím se stával velmi užitečný nejen pro malé, ale někdy i pro velké partnery a s jeho mezinárodní popularitou rostla i popularita jeho země.

Konečně nám poskytne zajímavý poznatek analýza vlastního obsahu spisové činnosti. Shledáme, že praktická činnost čs. diplomacie byla v podstatě vsutku identická s oficiálně hlásanou koncepcí. Před tehdejší československou veřejností zůstala skryta jistě nebezpečí, která vyplývala z politiky některých druhých zemí, zejména často ne dost přátelská politika spřátelených států vůči ČSR, avšak československá zahraniční politika — ve své podstatě — mohla vždy na světlo. Byla to politika umírněná, obranná a demokraticky orientovaná. Byla ovšem negativně zaměřena proti silám republiku ohrožujícím. Zvláštní místo československé zahraniční politiky bylo však právě v tom, že to byly tytéž temné agresivní síly v Evropě, které posléze vyvolaly katastrofální mezinárodní krizi a vedly k druhé světové válce. V tomto smyslu představují také dějiny první republiky významnou součást dějin evropských a v některých aspektech dokonce dějin světových.